

BOOM VAN HET JAAR 2017

Onbekendheid maakt de haagbeuk kwetsbaar

De haagbeuk is de Boom van het jaar 2017. Elk jaar kiest de Cultuurgroep Laan-, Bos- en Parkbomen van LTO een waardevolle boomsoort uit die extra aandacht verdient. In 2017 is dat de *Carpinus betulus*, een boom die vooral voor wegbeplantingen in dorpen en buitengebied een belangrijke rol speelt. Een grondige analyse.

De haagbeuk is een inheemse boomsoort die in de vochtige bossen op leem- en kalkhoudende bodems thuishoort. Haagbeukbossen behoren tot de soortenrijkste bossen. Het is ook een soort met een rijke cultuurgeschiedenis en kent al eeuwenlang een veelzijdig gebruik en toepassing.

Inheemse boom

De haagbeuk is een van de allerlaatste boomsoorten die de Lage Landen op eigen kracht heeft bereikt. Schoorvoetend vanaf circa 1000 v.Chr. en vanaf het begin van de jaartelling steeds algemener. De haagbeuk heeft een vrij groot natuurlijk verspreidingsgebied in Europa en komt tot in Zuid-Zweden voor. Vanaf Zuidoost-Europa wordt onze haagbeuk geleidelijk vervangen door de oostelijke haagbeuk (*Carpinus orientalis*) en verder voorbij de Zwarte Zee door de Kaukasische haagbeuk (*Carpinus caucasica*).

Verspreiding

Uit onze inventarisaties is gebleken dat de haagbeuk als wilde autochtone boom niet overal algemeen is in Nederland.

De haagbeuk is een soort van beekdalen. Vrij algemeen is de soort in de bossen en houtwallen van de krijthellingen in Zuid-Limburg. In de betreffende bossen verjongt de haagbeuk zich vrij goed en is als schaduwverdragende soort in het voordeel. In Drenthe zijn slechts een paar groeiplaatsen bekend. De zeldzaamheid van de haagbeuk in Noord-Nederland is onopgehelderd. De soort zit daar nog niet aan zijn noordelijke arealgrens. Mooie groeiplaatsen zien we in de beekdalen van de Achterhoek rond Winterswijk, in het Dinkeldal van Oost-Twente en bossen bij Oldenzaal zoals het Smoddebos, Montferland, de Nijmeegse Stuwwal, Het Groene Woud in Midden-Brabant en het Chaamse bekengebied in

Noordoost-Brabant, de Limburgse Maasterrassen en vooral het heuvelland van Zuid-Limburg. De autochtone haagbeuk heeft de tijd overleefd door het beheer als hakhout, knotboom en als haagstruik.

Herkennen

Ofschoon de haagbeuk niet zo moeilijk is te herkennen, kunnen de bladeren voor verwarring zorgen met de beuk, hazelaar en iepensoorten. Het blad van de haagbeuk is dubbel gezaagd en helemaal kaal. Het beukenblad is gaafrandig met wimpers op de bladrand. De beuk heeft andere en kenmerkende vruchten en vruchtomhulsels. De iep is van de haagbeuk te onderscheiden door de scheve bladvoet en een meer gekartelde dan gezaagde bladrand. De ruwe iep en de fladderiep hebben behaarde bladeren. Het blad van de gladde iep is kaal, maar kleiner dan dat van de haagbeuk. Het

Voorjaar in het Heksenbos bij Willinks Weust, Achterhoek met bloeiende slanke sleutelbloem, guldenboterbloem, bosanemoon en donkersporig bosviooltje. Voorbeeld van een eiken-haagbeukenbos.

blad van de hazelaar is breed en plotseling aan de top versmald. Bij twijfel geeft een blik op de sterk beklierde bladsteel van het hazelaarblad direct uitsluit-sel.

De haagbeuk behoort tot de berkenfamilie (*Betulaceae*), maar wordt soms ook tot de hazelaar-familie (*Corylaceae*) gerekend. De haagbeuk is eenhuizig. De mannelijke en vrouwelijke bloemen zitten wel in aparte bloeiwijzen in de vorm van katjes. De bloemen van de haagbeuk zijn wat curieus door de tweestijlige vruchtbeginsels die, evenals bij de vruchtnootjes,

worden omgeven door een drie-lobbig omhulsel. Het omhulsel valt op als de vrucht, een dubbele noot, rijp is. De mannelijke bloemen hebben zeven tot elf meeldraden en staan eveneens in de oksel van een schutblad. De bloeitijd valt in het voorjaar in april en mei. Haagbeuken kunnen tot 25 meter hoog worden en tweehonderd jaar oud. Als hakhout of knotboom kunnen ze een aanzienlijk hogere leeftijd bereiken. In Vlaanderen zijn exemplaren uit de 17^e eeuw vastgesteld. De gladde stam is opvallend door ribbels die vaak enigszins gedraaid zijn.

Haagbeukbossen

De haagbeukbossen behoren tot de soortenrijkste bossen voor wat betreft de boskruiden: het eiken-haagbeukenbos. Het zijn de bloeiende voorjaarsbossen met bosanemoon, gevlekte aronskelk, muskuskruid, eenbes, slanke sleutelbloem, gele dove-netel en bosviooltje. In de boom en struiklaag zien we soorten als de zomereik, es, hazelaar, ruwe- en gladde iep, fladderiep, Spaanse aak, zomer- en winterlinde, es, bosroos, wilde kruisbes, bosaalbes, tweestijlige meidoorn, grootvruchtige meidoorn, viltroos, wegedoorn,

Vrucht van de haagbeuk met drielobbig schutblad.

Vrouwelijke bloem (foto Klaas Everards).

De vruchtjes in detail (foto Klaas Everards).

Knoppen.

Mannelijk katje (foto Klaas Everards).

wilde kardinaalsmuts, wilde appel en rode kornoelje. Er zijn grote verschillen tussen de haagbeukbossen in de beekdalen van het lage land en de krijthellingen van het Limburgse heuvelland. In Zuid-Limburg zien we de zomerlinde, gele kornoelje, rood peperboomje, bosaalbes, wilde kruisbes, bosroos, gele anemoon en christoffelkruid.

Een rijke cultuurhistorie

Mensen wisten de kwaliteiten van de haagbeuk goed te benutten. Haagbeuk geeft een goede kwaliteit houtskool die al bekend was in de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. Het was brandstof voor pottenbak-

kersovens, de smederij en bij de kruitproductie. Uit de Romeinse tijd zijn vlak over de grens voorwerpen van haagbeukhout bekend uit archeologische vondsten, waaronder draaiwerk en als opvallende vondst een vogelkooitje. Uit de oudheid is het gebruik van haagbeukwijen bekend voor het maken van toortsen. Het hout is vast en geschikt voor gereedschappen zoals dorsvlegels, jukken en onderdelen van molens. Het loof van haagbeuk, met een grote voedingswaarde, was in periodes met lange winters van levensbelang om het vee te laten overleven. Nog steeds getuigen knothaagbeuken en haagbeuk-

hakhout zoals in Limburg en de Achterhoek van dit ooit belangrijke gebruik. Afscheidingen van percelen en bosranden werden vroeger beplant met knothaagbeuken, al dan niet in combinatie met meidoornhagen. Het waren soms ook de bakenbomen om de perceelgrenzen te markeren. Op diverse plaatsen zijn ze in de Limburgse bossen nog te vinden. In de 12^e eeuw wordt de haagbeuk door de mystica Hildegard von Bingen genoemd als geschikt om duivelse krachten te weerstaan.

Bentheim

Voor indrukwekkende knothaagbeuken is het aan te beve-

Het mooiste eiken-haagbeukenbos in Nederland: het Savelsbos bij Maastricht. Bijzonder vanwege de vele autochtone winter- en zomerlindes.

len een bezoek te brengen aan het bos van Bentheim vlak over grens in Twente bij Oldenzaal. Niet alleen de enorme haagbeuken zijn er verrassend, maar ook de omvangrijke eeuwenoude zomereiken die er in grote aantallen voorkomen. Het geeft een

een ideale haagstruik die zich gemakkelijk laat snoeien. De hak- en snoeiwonden overgroeien snel. Ook bij aanleg als loofgang en halfloofgang is hij ideaal. Een bekende en lange berceau is die van de Groene bedstee bij Arnhem. Loofgangen waren

In de 12e eeuw wordt de haagbeuk door de mystica Hildegard von Bingen genoemd als geschikt om duivelse krachten te weerstaan.

mooi kijkje in een restant van een middeleeuws bos. Men probeert er ook de combinatie van veebegrazing en bosbouw van eertijds terug te brengen, maar met veel moeite. Het nabootsen van het historisch bosbedrijf blijkt in onze tijd niet eenvoudig. In de bosbouw is de haagbeuk interessant als bodemverbeteraar, vanwege het goed verteerbare blad.

Loofgangen

Op leem- en kleibodems is het

gewild in kloostertuinen en buitenplaatsen. Op rijkere bodem werd haagbeuk er vaak als heggen rond woon- en boerderijerven gesnoeid. Tegenwoordig worden haagbeukhaagjes veel toegepast als begrenzingen van parkeerplaatsen, plantsoenen, spoorlijnen en pleinen.

In de 18e eeuw waren er al opmerkelijke cultuurvariëteiten in de handel zoals 'Quercifolia' en 'Incisa' met ingesneden bladeren en 'Varietgata' met

Verspreiding van de inheemse haagbeuk in bossen en houtwallen in Nederland en Vlaanderen.

Oude knothaagbeuken op de grens van Nederland en België langs het Onderste Bos (Zuid-Limburg).

Rij knothaagbeuken nabij Epen (Zuid-Limburg) op een perceelscheiding.

Een oude tweestammige knothaagbeuk met boomhuisje.

Bijzonder gevlochten haagbeuken bij Eperheide in een oude meidoornhaag.

Oude gesnoeide haagbeuken in het noordelijke Maasheggengebied.

Een oeroude haagbeuk in het Bentheimer Woud.

geel gevlekte bladeren. Dan zijn er nog 19^e-eeuwse variëteiten zoals *'Columnaris'* en *'Fastigiata'* met zuilvormige kroon, de treurvorm *'Pendula'*, *'Marmorata'* met witgeklepte bladeren, en *'Purpurea'* met bruinachtige bladeren, die later in het jaar overigens weer groen worden. Sommige ervan zijn zeldzaam geworden en zijn niet of nauwelijks meer in de handel. Met de kweek van variëteiten met smalbladige kroon, wordt de haagbeuk sedert de late 19^e eeuw voor weg- en straatbeplantingen veel toegepast. Vooral cv. *'Fastigiata'* en cv. *'Frans Fontaine'* zijn gewilde bomen. De laatste is een vrij recente selectie van de plantsoendienst van Eindhoven uit circa 1983.

Autochtone haagbeuken

Als bostype vallen de beste haagbeukbossen in het land onder Natura 2000. Daarmee is overigens de bescherming van de haagbeuken, en andere in het bostype behorende boomsoorten, niet verzekerd. Natura 2000 is geen concept dat boomsoorten, ook geen zeldzame of bedreigde, beschermt. Eigenlijk een ernstige omissie binnen de natuurbescherming met mogelijk negatieve gevolgen voor de toekomst van onze bossen. In veel bossen wordt tegenwoordig weinig beheer gevoerd met als gevolg dat de schaduw is toegenomen en de lichtminnende soorten in de knel komen.

Voor de haagbeuk, een redelijke schaduwverdrager, is dat geen probleem, maar de begeleidende soorten als meidoorns, wilde rozen, wilde appel, hazelaar, zomereik, wilde kardinaalsmuts, wilde mispel, wegedoorn of gele kornoelje kunnen in de knel komen. In sommige bossen zijn deze lichtminners alleen nog in de bosranden te vinden. Ze worden daar vaak begeleid door knot- of hakhouthaagbeuken. In bosranden wordt nu juist veel gekapt om ruimte te geven aan bijvoorbeeld kleine zoogdieren en insecten. Op zich begrijpelijk, maar het kappen gebeurt dan vaak zonder rekening te houden met bijzondere bomen en strui-

ken. Meer samenhangend beheer is dringend gewenst. Voor houtwallen geldt hetzelfde.

Nationale Genenbank

Om de zeldzaam geworden oorspronkelijk inheemse ofwel autochtone bomen te behouden is in 2006 een Nationale Genenbank van autochtone bomen en struiken gestart. Daarin zijn inmiddels circa 65 soorten houtige gewassen opgenomen waaronder de haagbeuk met 26 herkomsten. De meeste herkomsten zijn uit Zuid-Limburg afkomstig, waaronder het Bunderbos, Onderste bos, Vijlenerbos, Savelsbos en bossen in het Gerendal. Verder zijn er herkomsten uit de Achterhoek bij Winterswijk, Midden-Limburg, de Zuidelijk Veluwe en Twente. De genenbank biedt ook de mogelijkheid voor het oogsten van zaden om in natuurgebieden en waardevolle landschappen kleine populaties te vergroten of te herintroduceren als de soort er verdwenen is.

Besluit

De haagbeuk is een interessante boomsoort die al 3000 jaar een goede relatie heeft met de mens. Het is niet alleen een waardevolle soort voor de biodiversiteit van onze bossen, maar ook belangrijk als **cultuurhistorisch** groen erfgoed. Door onbekendheid is de haagbeuk kwetsbaar.

Een haagbeuk als bakenboom in een Limburgs bos.

Decoratieve afscheiding met een haagbeukhaag op het stationsplein van Roermond.

Herkomsten van autochtone haagbeuken zijn in de Nationale Genenbank veiliggesteld. In de jonge steden, dorpen en woon-omgeving wordt de haagbeuk steeds meer toegepast.

Voor meer informatie zie *Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen* (redactie Bert Maes), de digitale Atlas van het 'groen landschappelijk erfgoed' (www.landschapinnederland.nl) en website www.ecologischadviesbureau.nl.

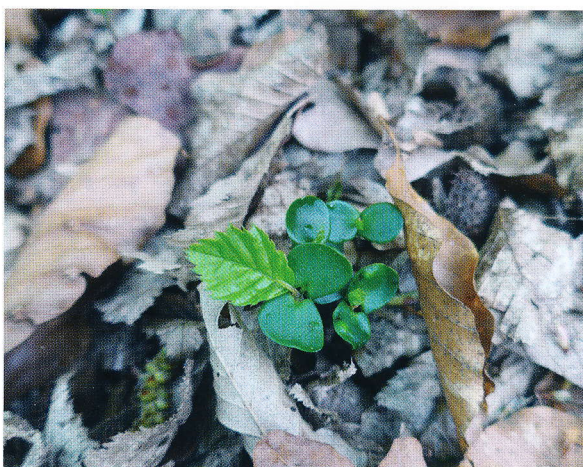
Een halve loofgang van haagbeuken in de voormalige kloostertuin van de Zusters van Liefde in Tilburg.

Carpinus betulus 'Fastigiata' als straatbeplanting in de gemeente Stein (Limburg).

Een boswal met haagbeukhakhout in het Smoddebos (Overijssel), Natura 2000 bos.

De kiemblaadjes en het eerste echte blad van de haagbeuk.